

МАШКОВСЬКА Л. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
(Уманський національний університет
садівництва)

КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА І. Г.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
і правових дисциплін
(Уманський національний університет
садівництва)

УДК 341.24:349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.36>

ГЕНЕЗИС ПОГЛЯДІВ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І ЙОГО ЗАХИСТ В МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ

У статті проводиться порівняльний аналіз положень міжнародних декларацій, які з'ясовують коло основних проблем, пов'язаних з захистом навколишнього середовища, а саме: Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972 року, Всесвітня Хартія природи від 01.01.1982 року, Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року, Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку від 04.09.2002 року, Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» від 22.06.2012 року.

Проаналізовані документи не тільки перераховують існуючі в навколишньому середовищі проблеми, а й вказують на механізми, використання яких має привести до їх вирішення. При цьому підкреслюється необхідність консолідації зусиль не тільки всіх держав, але й всієї планетної спільноти. Держави повинні приймати ефективні законодавчі акти у сфері навколишнього середовища, а також широко застосовувати принцип прийняття мір небезпеки. Для досягнення цілей охорони природи необхідно забезпечити фінансові засоби, програми і адміністративні структури.

Передбачається необхідність запровадження концепції «життя в гармонії з природою». Звертається увага на те, що в документах більша частина присвячена саме питанням програмі дій і наступним мірам. Перераховуються такі засоби, як передача технологій розвиненим країнам; укріплення соціального захисту для всіх людей; оживлення сільського господарства; розвиток еко туризму; підтримка природних екологічних процесів; ефективне керівництво землекористуванням і водними ресурсами; викорінювання незаконного рибного промислу; припинення незаконної торгівлі дикими тваринами і рослинами; підвищення енергоефективності; екологізація транспорту; створення пішохідної та велосипедної інфраструктури; ефективне керування добуванням корисних копалин; ліквідація розповсюджених інфекційних і неінфекційних захворювань; забезпечення фізичного, психічного і соціального благополуччя населення; підвищення доступності ліків; зниження рівня забруднення; підвищення якості життя в населених пунктах; створення екологічних робочих місць; під-

тримка малих та середніх підприємств; ресурсозберігаюче споживання і використання; розширення відповідальності виробників, екологічне видалення відходів; якісна освіта; розширення системи розповсюдження знань; розширення доступу до інформації; створення ефективної нормативно-правової бази, стратегії і практики; верховенство права на національному і міжнародному рівнях.

Ключові слова: захист навколишнього середовища, міжнародне право, екологічне право, екологічні проблеми, міжнародні декларації по охороні навколишнього середовища.

Mashkovska L. V., Kovalenko-Chukina I. G. Genesis of views on the environment and its protection in international documents

The article provides a comparative analysis of the provisions of international declarations, which clarify a number of major issues related to environmental protection, namely: Declaration of the United Nations Conference on the Environment from 16.06.1972, the World Charter of Nature from 01.01.1982, Rio Declaration on Environment and Development of 14.06.1992, Johannesburg Declaration on Sustainable Development of 04.09.2002, Rio de Janeiro Declaration «The Future We Want» of 22.06.2012.

The analyzed documents not only list the existing problems in the environment, but also indicate the mechanisms whose use should lead to their solution. This emphasizes the need to consolidate the efforts not only of all states but also of the entire planetary community. States must adopt effective legislation in the field of the environment and apply the principle of taking hazardous measures widely. To achieve the goals of nature protection it is necessary to provide financial resources, programs and administrative structures.

It is necessary to introduce the concept of «living in harmony with nature». Attention is drawn to the fact that most of the documents are devoted to the issues of the action program and next steps. Lists such tools as technology transfer to developed countries; strengthening social protection for all people; revival of agriculture; ecotourism development; support of natural ecological processes; effective management of land use and water resources; eradication of illegal fishing; cessation of illegal trade in wild animals and plants; increase energy efficiency; greening of transport; creation of pedestrian and bicycle infrastructure; effective management of mineral extraction; elimination of common infectious and non-infectious diseases; ensuring the physical, mental and social well-being of the population; increasing the availability of medicines; reduction of pollution; improving the quality of life in settlements; creation of ecological jobs; support for small and medium enterprises; resource-saving consumption and use; expanding producer responsibility, environmental waste disposal; quality education; expanding the system of knowledge dissemination; expanding access to information; creation of an effective legal framework, strategy and practice; rule of law at the national and international levels.

Key words: environmental protection, international law, environmental law, environmental issues, international declarations on environmental protection.

Вступ. Кожні десять років на міжнародному рівні приймаються документи, які визначають коло основних проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем і засобами, способами і методами їх вирішення. Цікавим є погляд на таку традицію з десятилітнім інтервалом в прийнятих документах, серед яких: Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972 року [1], Всесвітня Хартія природи від 01.01.1982 року [2], Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року [3], Йоганнесбурзька декларація зі сталого роз-

витку від 04.09.2002 року [4], Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» від 22.06.2012 року [5].

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості захисту довкілля, провести порівняльний аналіз положень міжнародних декларацій, що визначають коло основних проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем.

Результати дослідження. Довкілля, або навколишнє природне середовище – всі живі та неживі об'єкти, що природно існують на Землі або в деякій її частині (наприклад, довкілля країни). Сукупність абіотичних та біотичних чинників, природних і змінених діяльністю людини, впливають на екосистеми планети.

В Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972 року, Всесвітній Хартії природи від 01.01.1982 року, Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року, Йоганнесбурзькій декларації зі сталого розвитку від 04.09.2002 року, Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» від 22.06.2012 року мова йде про навколишнє середовище в цілому і її окремих компонентах. В Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища відмічається, що навколишнє середовище забезпечує фізичне існування людини і надає йому можливість для інтелектуального, морального, соціального і духовного розвитку. Вказується, що для людини, аспекти навколишнього середовища як природного так і створеного людиною мають вирішальне значення для добробуту.

Всесвітня Хартія природи передбачає, що цивілізація занурюється своїм корінням в природу, яка наклала відбиток на людську культуру і вплинула на всі витвори мистецтва та наукові звершення. В ній вперше акцентувалась увага на цивілізованому значенні навколишнього середовища.

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» закріплюють, здавалося б, просте і очевидне положення про те, що планета Земля та її екосистеми – це наш дім.

Не менш цікаво прослідкувати, як змінювались погляди на місце і роль людини в навколишньому середовищі. Безумовно, за такий короткий по історичним оцінкам строк неможливо уявити які-небудь основні висновки. Але все ж таки деякі закономірності в трансформації поглядів на природу людини і суспільство відстежуються.

В Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища відмічається, що найціннішим на землі є люди. Саме люди – рушійна сила соціального прогресу, люди створюють благоустрій суспільства, розвивають науку і техніку і своєю наполегливою працею постійно вдосконалюють навколишнє середовище людини. Людина – витвір і одночасно творець свого навколишнього середовища. З кожним днем разом з соціальним прогресом і розвитком виробництва, науки і техніки підвищується здібність людини покращувати якість навколишнього середовища. При цьому людина несе особливу відповідальність за збереження і розумне управління продуктами живої природи і її середовища. Тому в плануванні економічного розвитку важливе місце має приділятися збереженню природи, включаючи живу природу.

Всесвітня Хартія природи містить інший підхід до питання про місце і роль людини в навколишньому середовищі. Вона відмічає, що людство є частиною природи, кожна форма життя є унікальною і заслуговує на повагу, якою б не була її користь для людини. Вказується, що саме життя в гармонійному погодженні з природою надають людству найкращі можливості його творчого початку, відпочинку та організації дозвілля. У зв'язку з цим природу необхідно поважати і не порушувати її основних процесів, природу необхідно захищати від пограбувань в результаті війни або інших ворожих дій.

Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» говорить про визнання комплексного і взаємозалежного характеру Землі, нашого дому, при цьому турбота про людину є центральною ланкою, і захист навколишнього середовища повинна складати невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього.

В Йоганнесбурзькій декларація зі сталого розвитку відповідь на питання про місце і роль людини в навколишньому середовищі не деталізується, мова йде про необхідність діяти спільно, будучи об'єднаними спільним рішенням врятувати нашу планету, сприяти розвитку людського потенціалу і досягти всесвітнього процвітання та миру.

У відповідності з Декларацією Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» центральне місце займає турбота про людину і суспільство. Але при цьому необхідною умовою їх існування є гармонізація з природою.

Необхідність прийняття документів була обумовлена найбільш актуальними проблемами, які виникли в навколишньому середовищі. У зв'язку з цим доцільно розглядати перелік проблем, вказаних в саме прийнятих документах.

Декларацією Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища відмічається, що погіршення навколишнього середовища в результаті недостатнього розвитку і стихійного лиха створює серйозні проблеми.

Серед результатів діяльності людини перераховуються небезпечні рівні забруднення води, повітря, землі і живих організмів; небажані порушення екологічного балансу біосфери; розруха; виснаження природних ресурсів та вади в фізичному, розумовому і суспільному стані людини. Відмічається, що мільйони людей продовжують жити в умовах, далеко відсталіх від мінімально необхідних для належного людського існування, відчують нестачу в харчуванні і одязі, житлі та освіті, медичному обстеженні. Крім того, згадується про негативні наслідки застосування ядерного та інших видів зброї масового знищення.

Всесвітня Хартія природи відмічає такі проблеми, як деградація природних систем в результаті надмірного використання природних ресурсів і зловживання ними, збір забруднюючих речовин в природні системи, особливо радіоактивних або токсичних відходів.

В Декларації Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» мова йде про такі проблеми, як забруднення навколишнього середовища, порушення цілісності екосистеми Землі, нежиттєздатність існуючих моделей виробництва та споживання, і подолання бідності.

В Йоганнесбурзькій декларації зі сталого розвитку констатується, що глобальному навколишньому середовищу наноситься невідновна шкода, продовжується втрата біологічного різноманіття і виснаження рибних запасів, зміна клімату, стихійні лиха, розвинені країни стають більш уразливими, а забруднення повітря, води і морського середовища позбавляє мільйони людей гідного життя. В декларації перераховуються такі проблеми, як соціальна бідність, деградація навколишнього середовища і нестійкий розвиток, неможливість задоволення потреб в чистій воді, санітарії, адекватному житлі, енергії, охороні здоров'я, продовольчій безпеці і охороні біологічної різноманітності, хронічний голод, іноземна окупація, збройні конфлікти, проблеми, пов'язані з незаконними наркотиками, організаційна злочинність, корупція, стихійні лиха, незаконний обіг зброї, торгівля людьми, нетерпимість і підбурювання до расової, етнічної, релігійної та іншої ненависті, ксенофобія, а також заразні та хронічні захворювання.

В Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища відмічається, що проблеми можуть бути найкращим чином усунені шляхом розвитку, за рахунок надання суттєвої фінансової та технічної допомоги країнам, які розвиваються. Відмічається, що раціональне планування є важливим засобом урегулювання різної невідповідності між потребами розвитку і потребами охорони і покращення навколишнього середовища; в районах, де досить висока або низька густота населення може негативно позначитися на навколишньому середовищі, або темпах розвитку, необхідно проводити демографічну політику; для вирішення проблем навколишнього середовища на благо всього людського повинні бути використані наука і техніка. Ознайомлення підростаючого покоління, а також дорослих з проблемами навколишнього середовища є вкрай важливим для розширення основи, необхідної для свідомої і правильної поведінки у справі охорони і покращення навколишнього середовища в усіх її аспектах, пов'язаних з людиною. Важливо також, щоб засоби суспільної безпеки розповсюджували інформацію, яка стосується необхідності охорони і покращення навколишнього середовища. Технічні знання у сфері

навколишнього середовища мають надаватися розвиненими країнами на умовах, які повинні сприяти їх широкому розповсюдженню, але не будуть накладати економічний тягар на країни, що розвиваються.

Всесвітня Хартія природи відмічає, використані людиною екосистеми і організми, а також ресурси суші, моря і атмосфери повинні керуватися таким чином, щоб було можливим забезпечити і зберегти їх оптимальну і постійну продуктивність, але без шкоди для цілісності тих екосистем чи видів, з якими вони існують. При прийнятті рішення необхідно усвідомити, що потреби кожної людини задовольнити, лише забезпечивши відповідне існування якісних систем. При плануванні і здійсненні діяльності у сфері соціально-економічного розвитку потрібно належним чином враховувати, що охорона природи є складним елементом цієї діяльності. Природні ресурси повинні використовуватися раціонально і в міру. Діяльність, здатна надавати шкідливий вплив на природу, повинна контролюватися, і потрібно використовувати найбільш підходящу технологію, яка може зменшити масштаби небезпеки чи інших шкідливих наслідків для природи.

Потрібно утримуватися від усіякого скидання забруднюючих речовин в природні системи. Знання про природу широко розповсюджувати всіма можливими засобами. При складанні будь-якого плану в якості одного з основних його елементів необхідно розробляти стратегію охорони природи, складати атлас екосистем і визначати вплив запланованої політики і діяльності на природу; всі ці елементи потрібно належним чином і своєчасно доводити до відома суспільства.

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку основним інструментом вирішення проблем навколишнього середовища вбачає реалізацію принципу сталого розвитку. Держави повинні скоротити масштаби нераціональної практики виробництва і використання та викоренити її і заохочувати відповідну демографічну політику, повинні вести співробітництво по питанням поглиблення наукового розуміння через посередництво обміну науково-технічними знаннями і розширенням розробки, адаптації, розповсюдження і передачі технологій. Забруднювач має нести витрати, пов'язані з забрудненням. У відношенні запропонованих видів діяльності, які відіграють значний негативний вплив на навколишнє середовище і які мають затверджуватися рішенням компетентного національного інструменту, повинна здійснюватися оцінка екологічних наслідків.

В Йоганнесбурзькій декларації зі сталого розвитку мова йде про необхідність посилення і зміцнення основ стійкого розвитку, колективного партнерства, взаємодії з ціллю отримання доступу до необхідних фінансових ресурсів, благ, укріплення потенціалу, використання сучасних технологій. Мова йде про необхідність розвитку людського потенціалу, освіти і підготовки кадрів, широкої участі в розробці політики, у прийнятті і здійсненні рішень на всіх рівнях.

В проаналізованих документах значне місце приділяється суб'єктам, яким потрібно приймати участь в реалізації заходів по захисту навколишнього середовища. При цьому звертає на себе увагу тенденція розширення кола суб'єктів у цьому середовищі.

В Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища перелік суб'єктів охоплює: держави, розвинені країни, керівництво, місцева влада, народи, суспільство, теперішнє і майбутнє покоління, підприємства, установи і організації.

У Всесвітній Хартії природи перелік таких суб'єктів включає: держави, державні органи, міжнародні організації, фізичні особи, а також їх об'єднання і асоціації.

В Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку мова йде про такі суб'єкти, як держави, державні органи, країни, населення, людина, жінки, молодь, корінне населення і його общини, а також інші місцеві общини народів, які живуть в умовах пригнічення і окупації, теперішнє і майбутнє покоління.

Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку містить такий перелік суб'єктів: розвинені країни, міжнародні установи, Організація Об'єднаних націй, регіональні угруповання і союзи, діти всього світу, людство, покоління, які успадкують нашу Землю,

основні групи, жінки, чоловіки, приватний сектор, включаючи як великі так і малі компанії і корпорації.

Найбільш широкий перелік суб'єктів містить Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо», а саме: розвинені країни, розвинені країни, які не мають виходу до моря, Африка, Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея ООН, Економічна та Соціальна Рада, Програма ООН по навколишньому середовищу, Продовольча і сільськогосподарська організація, Всесвітня організація охорони здоров'я, Форум Організації Об'єднаних Націй по лісах, Комітет по всесвітній продовольчій безпеці, Між управлінська океанографічна комісія, Комісія по сталому розвитку; уряд, глави держав та урядів, органи виконавчої та законодавчої влади; людина, народи, теперішнє і майбутнє покоління, незаможне міське населення, мігранти, представники основних груп: жінок, дітей і молоді, корінних народів, неурядових організацій, місцевої влади, трудящих і профспілок, ділових і промислових кіл, науково-технічної спільноти і фермерів, а також інших зацікавлених сторін, включаючи місцеві громади, групи добровольців і фонди, мігрантів і сімей, літніх людей та інвалідів; цивільне суспільство, академічне суспільство, приватний сектор, корпорації, кооперативи, робітники і роботодавці, фермери та риболови.

Висновки. З проведеного короткого аналізу окремих положень у вказаних міжнародних документах по захисту навколишнього середовища чітко простежується зміна акцентів в його розумінні і усвідомленні регіональними і національними спільнотами, а також всією планетною спільнотою. Потрібно відмітити також перехід в міжнародних документах від закріплення основного положення людини в навколишньому середовищі і «недосконалість» природи, необхідність її покращення задля людини, до усвідомлення життєвої важливості захисту природи і прагнення досягти гармонії з нею, підвищенню якості середовища перебування людини і суспільства з підвищенням уваги до природних систем і об'єктів навколишнього середовища, не порушуючи основних закономірностей функціонування природи і природних процесів.

Разом з тим потрібно констатувати, що перелік проблем в навколишньому середовищі з кожним десятиліттям не зменшується, а збільшується. Але з перебігом часу розширюється і арсенал засобів боротьби з ними, зокрема на основі принципу стійкого розвитку. Цей принцип був сформульований та прийнятий міжнародною спільнотою з оптимізмом як концептуальний підхід до захисту навколишнього середовища від згубних впливів.

Минулий сорокалітній період з часу прийняття Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку і реалізації національними державами обов'язків по впровадженню її положень, нажаль, не дозволяє говорити про ефективність прийнятих мір в області охорони навколишнього природного середовища. Тим не менш людство має надію і розраховує не те, що збагачений арсенал боротьби з негативним впливом на навколишнє середовище і розширене коло суб'єктів які користуються ним дозволить гармонізувати взаємозв'язок людини і суспільства з навколишнім природним середовищем.

Список використаних джерел:

1. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text
2. Всесвітня Хартія природи від 01.01.1982 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453#Text
3. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text
4. Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку від 04.09.2002 року URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
5. Декларація Ріо-де-Жанейро «Майбутнє, якого ми хочемо» від 22.06.2012 року URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/CONF.216/L.1>

